

Я. ЭЖИМОВ

ҚУЯШ
СӨНБЕЙДИ

11 2
мл 2 49

ЯҚЫПБАЙ ӘЖИМОВ

ҚУЯШ СӨНБЕЙДИ

Қиши ҳәм орта жастағы мектеп оқышылары үшін

НӨКИС
„ҚАРАҚАЛПАҚСТАН,
1990

Эжимов Я.
84 кар 7 Куяш сөнбейди: Гүрриңлер, ертеклер ҳәм бир актиди
Ә 49 пьесалар. — Нөкис: Қарақалпақстан, 1990. 48 б. Сүү-
ретли.

Жас жазушы Яқыпбай Эжимов-
тың шығармаларының тийкаргы қаҳар-
манлары мектеп оқыушылары. Үлкендер-
дин ғамхорлығында тәрбияланып атыр-
ған жас өспиримлердин тәбиятқа, әги-
рапта болып атырған уақыяларға, ку-
былысларға болған түсиниклериниң қә-
липесе баслауы, қызыклы уақыялар
тымсалында баян етиледі.

Топлам автордың тунғыш китабы.

Рецензентле ри: Ә. Атажанов,
Х. Сапаров,
М. Таумуратов.

ХД 07

18017

РРСО

Ә — 4803270201 — 106 — 55 — 90
М — 357(04) — 90

ISBN — 5 — 8272 — 0197 — 9

© „Қарақалпақстан“ баспасы, 1990.

НАННЫҢ ИЙИСИ

(Гүррин)

—Хәй жүөернемек, ана нанның усағын бастың-ғой! Нан жесең усағын түсирип, шашып жеп жүргенин. Мен саған қашанғы айтаман?—деп камыр жайып отырған Аскардың апасы ошақтың басында қол созым жерде жатырған кесеүди алып оған тәп берди.

Аскар орнынан шапшып турды да, сыртка қарай атлықты. Болмағанда, қақ жыңғылдан исленген кесеү жауырнына тийетуғыны турған гәп еди.

Еле уйқыға кете қоймаған Жәлмен ата келининин шауқымлы дауысын еситип, басын дастықтан көтерип, бойын тиклеп карады. Соң келивинен ақлығы Аскарды шақырттырып алды. Хәм келивине қарап:

—Балам, хеш ұақыт нәрестени урыушы болма! Қәпелимде ашыу менен бир жерин майырып аларсан. Мақулы, алдастырып, жыллы сөзлер менен түсиндир,—деди.

—Аскар, балам, берикелес,—деп ақлығын шақырып алып, алдына отырғызды.—Қәне, балам, мен саған қызықлы ертеқ айтып берейин бе?—деди ол ақлығының жүзине тигилип.

Жәлмен ата ақлығына бәрхама ертеқ айтып беретугын еди. Ал ақлығы болса, атасынын айтқан ертеқлерин уйып тыңлайды. Мине, бүгин де атасынын алдында отырып, оның пахтадай аппақ сақалын сыйпалап, ертеқ тыңлап отыр.

—Бир бар екен, бир жоқ екен. Бұрынғы өткен заманда бір бай менен бір жарлы жасапты. Бай соныңдай бай екен, оның дүньясының жартысы алтын, ал жартысы гүмистен екен. Жарлының үйі де, жатақ жері де болмапты. Ол сол байдың хызметінде құл болып, орыны менен кирип, күлі менен шығыпты.

Бир күні бай кудайға жалбарынып, тағы дүнья сорапты. „О, тәңірім, мениң сеннен тек бір ғана тилегім бар. Усы тилегімди орынласаң мен саған бір өмір рийза болар едим. Мениң дүньям еле де аз. Басқа байлар болса меннен озып кетти. Егер мениң қолым тийген хәр зат алтынға айланса, сен мениң тилегімди орынлаған болар едің.“ депті.

Оның бұл тилеги орынланыпты.

Соң жарлы тұрып кудайға жалбарыныпты. „О, тәңірім, мениң қолым тийген хәр зат кәне, нанға айланса!“ депті.

Оның да тилеги орынланыпты.

Байдың қолы тийген барлық нәрсе алтынға айланып кете берипти. Хәтте, жейи деп ұслаган нанына шекем алтынға айланыпты. Сөйтіп, бай соңында аштан өлип, жай толы дүньясын мәңгиге тәрк етипти... Ал, жарлы ұслаган затлардың бәрі нанға айланып, наны көп болыпты. Сөйтіп жарлылардың қарны қалпып, қуғаныш хәм шадлы турмыста жасапты.

Әне, балам, нан деген алтынға бергисіз нәрсе! Дүнья хеш қашан инсанға нан болмайды. Ал, нан көп болса өмір болады. Турмыс және де шадлы, және де көркем болады. Дүнья да мол болады. Сол ушын хәр қашан нанды қадірлеу керек, балам. Нанның ұсағы да нан,— деди ақлығының басынан ұзақ сыйпалап тұрып.

Усы уақытта есиктің алдындағы тандырдан апасы жауып атырған ыссы нанның ийиси ишке урды. Асқар болса атасының алдынан ырғып турды да, тандырға қарай жууырды.

Жәлмен ата, ох, садаған кетейін нанның ийиси! Мурынға қандай жағымлысан!“ деп гүбирленип, орнынан турды да, тандырдың басында кишкене ыссы гүлшени бауырына қысып жеп тұрған ақлығына терезеден ұзақ қарап тұрды...

ҲӘР КИМНИҢ ӨЗ ОРНЫ БАР

(Гуррич)

Сен басыма жай салма қасыл
таслардан үйип,
Тек айына бир еслеп тур, жүрек-
бауырың күйип.

ШУХРАТ.

(Өзбек шайыры)

Мен әкем өлгенде он төрт жаста едим. Ҳеш кашан инсанның өлим менен айкасып, қыйналғанларын көрмеген-ликтен бе, ямаса балалықтан ба, өлим, деген қорқынышлы, қатал нәрсе қаққында түсинигим жоқ еди. Мен әке-шешемнің ең үлкен перзенти — еслиреги болғанлықтан болса керек, анам бәркулла мени әкемнің қасына отырғызып, шай-сууына қаратып қойды. Түнлерде анам екеуіміз гезекпе-гезек гүзетип, әкемнің солған жүзлерине кадалып отырамыз. Әкем бийшара пещьтиң қууысында кәсілип жатыр, жүзлери қағаздай ағарып, жақлары күннен-күнге қуусыйып, көзлери күннен-күнге нурсызланып барар еди. Ол усылайынша бир хәпте жатты...

Сәске уақыт еди. Аспан түнерип, соң терезени жауын тамшылары биринен соң бири сабалап, кем-кем күшейип барды. Азлан соң әкем көзин ашып, ымлап, мени қасына шақырып алды. Мен оның басын сүйеп, сууыңқырап қалған шайдан кесаға қуйып, аузына туттым. Ол өзін қыйнап бир жутты да, қолы менен маған беккем асылып, қәддин

тиклемекши болды. Бирақ, ҳалы жетпеди. Тағы талшанды... Тағы... Ақыры тикленди.

—Балам, ырза бол, мениң тақашым тауысылған көршеди. Сен мениң идирадды перзентимсен. Барлық уазыйпаны мен сениң мойныңа жүклеп баратырман. Сен соны ядынан шығарма! Анаңды хәм үкелериңди хеш қапа етпе. Анаң бийшараның да айы-күни жақынлап тур. Түсшемен, оған да қыйын. Қудай шебер ме, курқылтай шебер ме, деген балам, қудайдың мени алып баратырғанына қуаншаман. Себеби, „аналы жетим зор жетим, әкеди жетим хор жетим“ деген балам... Анаңды шақырмай-ақ қой. Ол бийшара сизлер деп мал-қалалар менен бәнт шығар. Қәпелимде... Жақсысы оның көрмегени мақул. Эттең, сол ең соңғы перзентимди, генжетайымды көре алмай баратырман,—деди де әкем тек сүйегі қалған ийегі кемсеңлеп қамсыға баслады. Мен де жыладым. Бармақлары жип-жиңишке қамыстай болып қалған қолларын созып, басымнан сыйпалап, ийшмнен хәлсиз гана қағып, маңлайымнан сүйди.

—Ырза бол, ырза бол балам, бахытлы болыңлар,—деп үш-төрт мәрте қайталады да, еки қолына сүйенип, басын әстен дастыққа қойды.

—Балам, сеннен үмитим көп, сен балалардың ишиндеги еслиси, ақыллырағысан. Сен мениң орнымды билдирме,—деди және қайталап.

Бул сөзлерди еситкенде мениң тула беденим қалтырап, дрирдеп кеттим.

—Балам, ана айнаны ашып жибер, соңғы мәрте қуяштың көзин, жакты дүньячы бир көрип қалайын,—деди ол соң еки көзин терезеге қадап.

—Аға, қуяштың көзи жоқ, далада жауын жауып атыр.

—Қуяш жоқ... Ауа, ол да өлимди көргиси келмей тасаланып, көз жасын сел етип атыр, екен-гой—деди ағам айнадан көзин алмай. Ол сол айнаға қадалыуы менен қозғалмай қалды.

—Аға, хәй аға!—деп түрткишлесем де көзи сол қадалыуынан айырылар емес. Сес-семир. Мени бирден қорқыныш бийлей баслады. Дауысымның барынша бакырып жибердим.

Еситкен атлыгып шықсам, анам маған қарсы қарай жууырып киятырған екен. Шимасы мениң ашшы дауысымды еситкен.

Анам әкемнің сулық болып атырған денесін көріп шалқасына таслады. Егерде мен сүйеп қалмағанымда, жанып тұрған печьтиң үстине кулап кетегуғын еді. Анамды да жерге жатқызып, неқыларымты билмей тек жылай бердим, жылай бердим. Қарасам, қасыма кишкене үкелерім де жыйналып қалыпты. Олар да қосылып жылап тұрған екен.

Аздан соң анам есін жыйнады. Көзін ашты. Екі қолы менен қарнын ұслап:

— Балам, тез жууыр, ауылдағы адамларға хабар бер, — деди ыңырсып.

Мен күстай ушып баратырман. Екі қолым көзімнен кетер емес. Жас тыйылмайды. Қайдан, қаяққа баратырғанымды да билмеймен. Көз алдым думанланып баратыр. Аяқ жолым көрінбейді. Тек көз алдымда әкем. Қулағымда өлер алдындағы айтқан сөзлери. Қайта-қайта тәкирарланады.

Үйге келсем көпшилик жыйналып қалыпты, Апам да, сол күні көз жарып, нәрестенің атын әкеміздің орнын басын, ууайым-қайғыны ұмыттырсын деп Орынбасар қойдық. Әкеме оны көриу несип етпеди. Ең болмағанда бір-еки күн тұрғанда...

Бұл дүньяға келген жана адамда әкеміз қаққындағы қайғыны ұмыттыра алмады. Усылай етип, демде күнде толып тұратуғын печьтиң қууысы босады да қалды. Бұрын хәммеміз қумырыдай шүйіркелісип дәстурхан әтирапын толтырып отыратуғын болсақ, арамыздан ең қадирдан, қымбатлы қумырымыз ушып кетті. Ауа, мәңгиге кетті. Оның орны ап-анық билинип қалды. Хәтте, үйдің ишин басына көгеріп ойнайтуғын төрт жасар үкеме шекем жойытты.

Орынбасар да әкемнің орнын баса алмады. Ол тек апама ғана жубаныш болды. Биреудің өмірдегі орнын екінші биреу баса алмас екен. Билемен, мен де қанша хәрекет етсем де, үкелеріме әкелик меҳир менен қарай алмадым. Оның орны басқа, меҳирге толы жүрегі басқа екен.

Төрт көз түүел болып, ошақ басында отырсақ та, печьтиң қууысында жүзлери жадырап, күлқили әңгимелер

айтып отыратуғын, балалары еркелеп, үстiлерiне өрмелейтуғын әкемнiң орны қеш уақыт толар емес...

Қазiр де, арадан неше жыллар өтсе де, печеттiн қуғысына көзiм түссе, сол жүзi жадыраған кәлiнiндегi әкемдi жойтаман. Жойтаман да ойға шүмемен.. Ауа, мен ендi „Өмир“, „Өлiм“ деген нәрселердi бiраз түсiндiм. Өмирде қәр кiмнiң өз орны болатуғынын, оны қеш кiмнiң сол адамдай болып орнын баса алмайтуғынына да гүманланбайман...

ӘКЕ АЛАҚАНЫ

(Гүрриң)

Мурат әкеси өлгенде анасының курсағында жети айлық еді. Әкеси оны көрмей бұл дүниядан биймезгил кетті. Анығы әкесинің өлими топа-торыстан бола қалды. Оның көкірегінен жаны шыққанда қасында жигирма жылдан аслам болған зайыбы Әнийпа апай да жоқ еді. Өйткени, Жәлмен ағаның азанда зайыбы хәм ер жетип қалған балалары менен бирге қумырылардай шүйиркелесип шай ишип, колхоздың жұмысына кеткени-ақ сол еді. Арадан еки-үш саат өтпей-ақ усындай сууық хабар келди.

Әнийпа апай дәслепп буган исенгиси келмесе де, ериниң жүрек тықпа кеселлиги есине түсти ме. соң бұл хабарға онша екиленбеди. Жәлмен аға жер сүрип атырған жакка қарай қустай ушып келди. Бирақ, оны әлле қашан бригадир өз машинасы менен емлеуханаға алып кеткен еді.

Шынында да, Жәлмен ағаның жүрек тықпа кесели бар еді. Бирақ, хәр сапары жүреги тыққанда оны бир-аз қыйнап, және жаздырып кетип жүрди. Соған көнлигип қалғанлықтан ба, ол буган онша итибар бермей, колхоз жұмысынан хәрғиз қол үзбеди. Емленип те көр-

ди. Бирак, ол пайда бермели. Мине, акыры оны алып тынды...

Арадан жети жыл өтті. Экеси өлгенде анасынын курсагында калган Мурат та ақ пенен қараны ажырата алатуғын жасқа жетті. Анығы, мектеп жасына келді. Қатар дослары менен ойын-зауық қурып, оқыуға барып келип жүрді. Бирак.. бирак негедур оның бул кууанышы көпке созылмады. Қәпелімде жүзиндеги кууаныш қайғы менен алмасып кетті. Бир-еки мәртебе оқыудан жылап та келип жүрді. Бирак, оның себебин анасына я әжапа-әжағаларына болып бир ауыз айтқан емес. Буған бәри де қайран.

—Қарағым! мәнісиң болмай жүр ғой. Ауырып жүрген жоксаң ба? Кәне, берман келши балам.— деп бир күни анасы Муратты қасына шақырып, маңлайына алақанын басып, ыссылығын көрди.

—Ыссылығың әлеуір бар екен, балам. Катты шаршапсаң, аяздан да қуры алақан емессең. Жатып дем ал. Мә, дәслеп мына ыссы сүтті иш. Соң көрпени бүркен де жат. Бир тер есең бәри де шығып кетер — веди анасы баласынын кеуил хошлығының жоклығын көрип.

Мудамы бундай жыллы сөз еуге үйренип қалған баланың жүзиндеги қайғыны анасынын бул сөзлери де кетире алмады. Ол анасынын берген ыссы сүтін де ишпестен көрпени бүркенип жатып қалды. Тыныш дем алсын деп ойлаған анасының да әжапа-әжағаларының да оның менен иси болмады. Енди ол өзи менен өзи көп ұақытқа шекем көз илмей, өз ойлары менен бәнт болды.

Мураттың қапашылығының да мәніси бар. Сонғы күнлери оны дослары, әсиресе, бир үйде жалғыз өскен Жанабай деген бала „жетимек, сениң тийин, пул беретугын әкең жок. Ал, мениң әкем күнде бир сом береді.“ Мине, “мәшшау” деген сөзлерди күнде айтатугын болып кетті. Бул сөзлер акыры Мураттын жети жүйресине тийди. Оқыуға барса да, қайтса да мазасын алды. Басқа дослары да Жанабайға хеш нәрсе дей алмайды. Өйткени, ол бир үйдин жалғыз, ерке баласы. Оған анау мынау десең әке-шешесиниң шаулап шығары бар. Керек десең Жанабай әке-шешесине де ауыр сөзлерди айтады.

Ол булардың бәрін де солардан үйренген. “Жетимек” деген сөзди тауып жүрген де сол Жанабай.

Усы уақытка шекем Мураттың ядында әкеси жоқ еді. Хәттеки әке дегеннің не екенін де билмейтуғын еді. Өйткени, анасы бийшара хәм ана хәм әке болып келди. Бирак, бир гезлери үйиниң төриндеги қыстырыулы турған портретти анасының „Мынау сениң әкен“ деп көрсеткени еле ядында. (Ол гезлери Мурат бес жасларда еді). Мине, хәзир сол портреттеги әкесиниң тулғасын, оның қандай адам екенлигин көз алдына елеслетип жатыр. Бирақ, елеслете алмады. Өйткени, оны көрмегени оған қатты қыйыншылық туұдырып атыр.

Әке... Ана... неге енди бул сөзлер соншама қадирли. Неге енди бул әке сөзи муштай баланы кайғыға шүмдиреди. Неге?... Қәне енди, хәзир әкеси болса жууырып барып мойнынан кушақлап бауырына басын қойып, бетлеринен аймалап, бир жазылып еркелер еди-ау.

Мурат негизинде усындай ойлар менен бәнт. Бирак, оның неге ондай екевине ақылы жетпеди. Оларды азда турып анасынан сорауды уйғарды. Аздан соң пырылдап уйқыға кетти.

Мурат түс көрди. Түсинде сол портреттеги әкеси. Ири денели, кара пәрен, жүзи күлимлеп туратуғын қыр мурынды киси екен. Ол әсте жақынлап келип, Мурат жатырған кроваттың ернегине отырды да;

—Балам, сен мени таныйсан ба, мен сениң әкен Жәлмен—мен-гой. Сениң атын Мурат, солай емес пе? Ауа... Ауа... дурыс, Мурат. Кара, сен мениң дәл өзим екенсең гой. Мен де усылай ойлайтуғын едим. Мине көзлериң де, мине мурынларың да,—деп оның бағана ғана анасы сыйпалаған маңлайынан ып-ыссы алақаны менен бир сыйпалап өтті. Хәм орнынан турып кейин шегинип, “хош бол, балам Мурат, ананды қапа етпе” деп көзмен ғайып болды.

—Аға... а... ға... а! Ол бирден услайынша бақырып жиберди. Бул сөз оның аузынан биринши мәртебе шықты. Ол да болса түсинде.

—Не болды балам, шоршып кеттиң-гой. Айттымғой аязлағансаң деп. Мына муз сызыу деген-әм бәле болды.

—Хеш нәрсе, апа. Өзим ақ... Қорықпай бийгам жата берің,— деди ол түсин жасырғысы келіп.

—Илайым, хеш нәрсе болмағай балам. Жата-ғой, жата-ғой, балам.

Әнийпа апай енди бәрине түсинди. Баласының жаңағы “аға” деп бақырған дауысын да еситкен еді. Бірақ, баласына билдиргиси келмеді. Неде болса бәрін балама азанда айтып беремен деп кеўліне түйді де, орнына барып тым-тырыс жатып қалды...

Арадан күнлер өтті. Мурат ағасының кишкене сүўретін сумкасына салып, мектепке алып барды. Досларына көрсетті.

—Мине, мынаў менің әкем. Ол колхоз жұмысында комунистлерше (коммунист дегени) мийнет еткен. Апам сөй деп айтады. Аўылдағы бригад ағам Жуман да усылай дейді. Мен оның менен мақтансам арзыйды екен. Маған хешқим әкеси жоқ деп айта алмайды. Исенбеңіз мен сизлерди Жуман ағаға апараман, — деди бул сапары Мурат кеўіллі сөйлеп.

Ертеңине дослары өз ата-аналарынан да, Мураттың әкеси туўралы сорап, оның кешегі сөзине толық исенди.

Мине, соннан баслап негедур Мурат досларының аўзынан “жетимек” деген сөзди қайтып еситпеди. Бірақ, ол әке алақанлары маңлайынан сыйпағанды әрман етер еді...

ҚОС ТЕРЕК

Ауылдың бір шетінде қуұрап шақалары сынған ғары қос терек тұр. Бұл қос теректі мен бала ұақтымнан берлі билемен. Ауылымызға сән беріп, бәхәрде жасыл дөніп, қыстың кәхәрлі танларында қарлы қыраудан сиресіп тұрар еді. Бұл қос терек ол ұақытлары ауылымыздың дәл ортасында еді. Ауыл жылысып беррегирек қоныс басқан соң, сыртта қалып қойды. Терек еле нәлше шағында бизің үйиміз усы теректің түбінде болғанын анамнан талай рет еситкенмен.

Балалық шақтың қызығы, ойын тамашасы бір бөлек дүнья-ғой! Шақалары бір-бирине айкасып өскен таллардың астында қаншама ойын-зауықлар құрмадық дейсен!..

Бәхәрде қос теректі құстар да паналайды. Өйткени, бұл жер олардың да сүйикли меканы. Тынбай жуғырласқан шымшықтардан баслап, құркылтайларға шекем оның жууан шақаларынан өзлерине қолайлы орын тауып, жылы уялар салады. Дәслепкі күнлери бизлерден үркіп жүрген құстар, кейін-ала үйренісіп кетті. Себеби.

бизлер оларға зыянсыз едик. Олар ҳәр жылы бәхәрде усы таманға асығады. Бизлерди қурқылтайдың байпақ тәризли етип тоқыған уясы таң қалдыратуғын еди. Олардың палапанларын басқа қуслардан қорғап жүремиз. Курт-кумырысқалар әкеліп саламыз.

Жыллар өтті. Ес енип, ер жеттик. Қос теректің тарийхы мени қызықтыра баслады. Оны ким еккен? Неге бул жерде қос теректен басқа дарақ жоқ? Мине, усы сорауларға тезирек жууап ізлей басладым. Соң бәри мәлим болды. Бул қос теректи 41-жылы урысқа кеткен бизің кемпир апамыздың иниси Ғайбулла ағамыз тигипти. Ол көп дарақлар тикпекши екен, бирақ, оған үлгере алмапты. Оны “Ғайбулланың қос тереги” деп те атайды екен.

Ғайбулла ағамыз урыстан қайтпаған. Оның изинен “қара қағаз” келгенде, кемпир апамыз көз жасларын сел-сел төгипти. Бирақ, байғус ана өзи бул дүньядан көз жумғанша баласынан гүдер үзбей күтиў менен өтипти.

Ауа, урыс деген кимлердин көз жасларын аяды дейсең! Шамасы, фашистлер Ғайбулла ағамыздың изинде “хеш нәрсе қалдырмадық, күдин көкке суўырдық” деп ойлаған шығар. Жоқ, олай емес! Ғайбулла ағанын изинде бизлерге үлги болатуғын, бир қасық қаны қалғанша ұатан ушын гүрескен мәртликлери қалды. Жақсы нийет пенен тиккен нәллери қалды. Бул қос теректің саясында саратан пайытларында саялаған ҳәр бир адам “тиккенге рахмет” деп алғыс сөзлерин айтып өтеди...

Мине, арадан кырық бес жыл уақыт өтті. Бизлердің бахытлы балалығымыздың гуўасы болған қос терек бүгинлиги қартайып, қула дүзде қалды. Соған қарамастан ол урыс жылларының, қала берсе, бизлердің балалығымыздың ескерткиши болып қалгандай...

Мен ҳәр сапар оның қасынан өтер екенмен, қос қолымды көксиме қойып, тәжим етип өтемен...

АЙГҮЛДИҢ БУЗАҰЫ НЕГЕ ӨКПЕЛЕДИ?

(Гүрра)

Жақында туўылған бузаўды Айгүл күтә жақсы көреді. Ол балалардың ишинде ең геижетайы болғанлықтан

бузауыды “меники” деп ийелеп алды. Оннан үлкени Азат та оны “меники” деп ийелемекши болып ерегисип еди. Бирак, бәрибір Айгүлдің айтқаны болды. Мен бузауымды өзим бағаман. Оған мазалы отлардан әкеліп, суу бермен, — деди Айгүл апасына.

— Ал, оқығуға кеткенінде оған ким қарайды? — деди апасы.

— Өзим оған суу беріп, от салып кетсем.

— Онда оқыудан тез қайт, жолда ойнап жүре берме, бузауың аш болып қалады, — деди апасы күліп.

— Тез қайтаман. Бузауымды аш қалдырмайман, аш қалдырмайман, — деп екі қолын жоқары көтеріп шыр гүбелек айланды.

Айгүл күнде өз уақытында бузауына суу беріп от салып жүрді. Усылайынша олар тез күнде бір-бирине үйренісіп кетті.

Бирак, олардың бір-бирине ысықлығы көпке созылмады. Бір күні мынадай уақыя жүз берді.

Айгүл азанла кеш ояңды. Бузауы болса аш болып, узақ уақыт мәңіреп турды. Апасы қанша “тур” десе де турмай “бүгін дем алыс, мектепке бармаймыз” деп бір қапталынан екінші қапталына аударылып түсіп жата берді. Бузауын болса пүткіллей ұмытып кетті.

— Айгүл, қа Айгүл, түргел, ана бузауың аш болып мәңіреп тұр. Болмаса, ол меники болады, — деди Азат жууырып келіп.

Айгүл орнынан шапшып турғанын билмей қалды. Қораға жууырып барса, бузауы кешегіден қалған шөптердің пақалын қытырлатып шайнап тұр екен. Айгүлге көзі түскен бузау бірден теріс бурылды. Айгүл болса қолына орағын алып, от әкеліуге жууырып кетті.

Алдына салынған отқа бузауы мойнын да бурмады. Сол бағанағы қатты пақалын шайнауын дауам ете берді.

“Хе, бузауым маған қатты өкпелеген екен дә”, — деп ойлады Айгүл ишинен.

Шынында да, бузауы өкпелеген еді. Күнде қасына жақынлағаннан Айгүлге сүйкеліп еркелейтуғын бузау, бүгін оған итибар да бермеді. Әкеліп салған отын да, шөплеген шығар деп әкелген сууын да ишпеди. Тымсырайды да турды.

Айгүл оның бул қылықтарына әри-бери шыдап тұр еді. Бірақ, кейін үйіне бірден жууырып кетті. Бара кәтке бойын атып жылады.

—Хе, бузауың өкпеледи ме, өзім бағаман деп мәрдейіп атыр едің ғой, мақтаншақ,— деди Азат оның ашыуына тийіп.

Бул сөзди еситкен Айгүл бірден өкирип жылап жиберди. Қызының дауысын еситкен апасы даладан жууырып келип:

—Хе кызым, бузауың ашыуына тийди ме?— деди таңланған түр менен.

—Яғ-әй, ол бузау хеш кимнің ашыуына тиймейди. Оның ашыуына Айгүл тийген дә,— деди Азат және Айгүлдің ашыуына тийіп сөйлеп.

—Ауа, Азат дурыс айталы. Мен оның ашыуына тийдим. Азанда отты кеш салдым. Ол оны жемеди. Маған бурылып та қарамады. Қатты өкпелеген қусайды,— деди Айгүл сыңсып.

—Дурыс, оның өкпеси орынлы.

—Ауа-дә, орынлы болғанда қандай. Өзин де уақ-тында уақат болмаса апама өкпелеп жүретуғын едің ғой,— деди Азат.

—Якшы, мен хәзир сизлерди жарастырып қояман, хеш қапа болма,— деди Айгүлдің апасы оны жубатып.

Апасы Айгүлди бузауының қасына ертип барса, бузауы алдына салынған отты жеп атыр екен. Бузау да Айгүлдин ашыуланып кеткенін сезгендей, оны және қапа еткиси келмегендей, басын жокары көтерип қарады.

—Әне, кызым, бузауың сени кеширди. Бар, қасына бар, жауырынларын сыйпала,— деди апасы.

Айгүл бузауының қасына барды. Бузауы да соны күтип тұрғандай, қасына келген Айгүлге бурынғысынша сүйкенип, еркелеп кетті...

“ЖАҚСЫЛЫҚ”

(юморлық гүрриң)

Балтабай усы уақытқа шекем хеш кимге жақсылық етип көрген емес. Ол жақсылық дегеннің шын мәнісінде не екенін де билмейди. Биледи-ау! Бірақ, билгиси

келмейди-дә! Сол ушын да оны ата-анасы, муғаллими, жора-жолдаслары көп кейийтуғын еди.

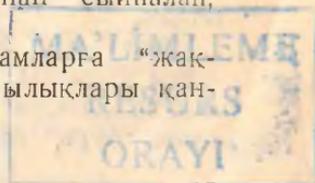
Бир күни оның өзинен-өзи адамларға жақсылық еткиси келип кетти. Бәндиргиге келип, автобуска минди. Автобус күтә тығылыс еди. Ойы иске аспады. Өйткени, ол автобуска минип, бир бос орынды ийелесем, соң оны бир жасы үлкенге усынып „рахмет!“ деген алғысын алсам. Бул да жақсылық-ғой деп ойлап еди. Енди не ислеу керек? Ақылы ҳайран болды. Аздан соң ойына бир сумлык келип, өзинше күлип койды. Қалтасынан тийинларын алды да, оны адамлардың аяғының астына әсте таслап жиберди. Бироздан соң өзи еңкейип, тийинларды жерден алды хәм қасындағыларға қарап: „Ким тийин жойтты? Ким?“ деп дауысын көтерип еки-үш мәртебе қайталады.

Адамлар оның қолындағы тийинға көз жууыртты да, қайтып иси болмады. Әне, бул сумлығы да келиспеди. Және ақылы ҳайран болды. Қалай болмасын жақсылық етиуи керек. Жән-жағына қарады. Анықлап қараса, өзине жақын жерде бир класс төмен оқыйтуғын Жубатты көрди. Оған адамлардың арасы менен жақынлап келди де: „Жубат, ана кара, анау ғаррыда үлкен түйиншик бар. Автобустан түсерде ал да каш“ деди табаннан сумлык ойлап. Ол да: „Болады. Түсиникли. Қалған жағын өзиме қоябер“ деди де артқы есикке жақын турған ғаррыға жылысты.

Жубат автобустан жаңа түсе берген ғаррының қолындағы түйиншикти ала қашты. Ал, изинен Балтабайдың өзи қууып кетти. Хә демей-ақ изине жетип алды. Оның қолындағы түйиншикти жулып алып, шекесине еки-үш шаппат урды. Буны көрген адамлар Балтабайға „рахмет!, рахмет!“ десип атыр. Жубат болса, хеш нәрсеге түсине алмай, шекесин услап жылап отыр.

Балтабай түйиншикти ийесине әкелип берди. Ийеси оған бар алғысларын жаудырды. Басынан сыйпалап, жауырнынан какты.

Мине, Балтабай биринши мәртебе адамларға „жақсылық“ иследи. Бирак, оның соңғы жақсылықлары қандай болар екен?

МУЗДА ҚАЛҒАН ЕТИК

(гурриң)

Бир топар балалар мектептен қайтты. Олар аздап соң бағдарын алыстан жылтырап көрінген үлкен муз айдынына қарай бурды. Бірақ, еле бетти шымшып, мурынды қызартатуғын сууық болмағанлықтан ба, муздың қатыуы жуқа еди. Яғный, бір топар балалар қатарласа түссе, муз шатырлап жарылып атырғаны. Бірақ, бар ықласы менен ойынға кирисип кеткен балалар муз жарылмақ түўе, ойылса да тыңдайтуғын түри жоқ. Хәммеси папкаларын аркасына асынып, алып, бири-биринен калмауға хәрекет етип, жарыспаққа сырғанап жүр.

Балалардың ишинде төртинши класста оқытуғын Жалал да бар. Бірақ, ол кишкентай болғаны менен, муз сырғанауға келгенде, алдына адам салмайды. Жалалдың бир әдети-қайсы ойын болса да бир мезгил дауамында ойнамаса, хеш кеўли кеншимейди. Мине, муз сырғанауды баслады ма демек, ол кешке шекем дауам етиўи керек.

Балалар бирим-бирим тарқаса баслады.

—Жалал, жүр кеттик. Қарынларымыз ырай шерте баслады-ғой. Қаламасын аўқатқа тойып болып ойнармыз. —деди алтыншы класста оқытуғын Махмуд оны ертип кетпекши болып.

—Як! Мен аш болғаным жоқ. Өзиң кете бер, — деди Жалал арқасындағы папкасын жерге қойып атырып. —Мен ойынға жаңа киригим.

—Мәйли, мен кеттим. Бірақ, жалғыз өзин қаласан. Оның үстине музға ойылып кетсең...

—Ой—бу—ў! Онша ғамхор бола бермей-ақ ғой!

Бул сөз Махмудқа қаттырақ батты ма, ол қайтып үндемеді. Папкасын арқасына қағып салды да, үйине қарай жууырды. Муз айдынында Жалалдың жалғыз өзи қалды.

Бул үлкен айдының ишинде Жалалдың шарламаған жери қалмады. Шаршағанында билмеди. Анық қызғаннан соң пальтосын да, малақайын да шешип қойды. Маңлайынан “бурқ” етип шыққан тер бет-аузын қалай болса

солай жууып турды. Акыры, шаршаганын сезді ме, басына малакайын кийип, папкасының үстине барып отырды. Аздан сон орнынан және ырғып турды.

Енди ол пүткіллей баска тәрәпке карай сырғанап кетти. Бул тәрәптиң муз болса, әдеуір жука еди. Бирак, бул Жалалдың ойына кирип те шықпады. Узактан пәт пенен жууырып келли де, бийиктен төменге карай сырғанап кетти. Бир гезде... муз патырлап сынды. Жалалдың бир аяғы ойылып кетти. Суу жүдә терен емес еди. Бирак, асты уйма екен. Аяғын ширенип әри-бери тартты. Сууырып ала алмады. Тағы жулдыды... Тағы... Бул рет етик емес, ал оның ишиндеги аяғы шылғауы менен қосыла сууырылып шықты.

Акыры болмады, етигин таслап, бир аяғы менен ҳәк-келек атып, папкасы турған жерге келди. Етиксиз қалған аяғын шарыбы менен мукыятлап орап алды.

Жалалдың үйи бул жерден онша кашык емес. Бир шақырымдай жер. Ол үйине бир аяғында етик, екіншисине шарф ораған күйинде келди. Тап усы гезлери қас та қарайып үлгерген еди.

—Хау балам, күн батқанша қайла жүрсен?—деди кемпир апасы есиктен кирип келген Жалалға.

—Түстен кейин де оқып едик,—деди Жалал қас қак-пастан.

—Қой балам, өтирик те орны менен. Махмуд сени муз сырғанап қалды. Ғазир келеди деп еди. Соннан кейин бизлер сениң алдына шықпай отырмыз... Хау, мынау не?—Кемпир апасының көзи Жалалдың аяғына түсти.

—Етигим музда...

—Әй жүуернемек—әй! Усы муз десе бойыңды тамнан таслайсаң! Ойыңға-ақ бир тоймадың! Усыннан аязлап ауырсаң—ғой... Мине, қараңғы да түсти. Етигинди ертең әкелермиз. —Кемпир апасы оны пештиң кууысына отырғызды. Жалал пешке аяғын қыздырды.

Ертеңине ерте Жалал қасына кемпир апасын ертип, муз айдынына келди. Келсе, етигинин жартысы муздың астында, ал қалған жартысы сыртта екен. Түңги сууықтан әбден қатқан муз, етиктің мойнынан “гыйкылдатып” қысып алыпты.

Музды ойып, етикти алды да үйине келди. Жанып

турған пештиң қууысына қойды. Бірақ, ол қашан кебеди? Жалалдың болса күтип отырыуға уақты жоқ. Мектепке кетиуі керек. Кийнуге басқа аяқ кийимі де жоқ. Ақыры, болмады. Жетинши класста оқыйтуғын әжағасының отыз сегизинши размерли етигин кийип, мектепке кетти.

Арадан күнлер өтті. Мектептеги “Сона” деп аталған дийуалы газетада Жалалдың аяғына үлкен етикти кийип, муз сырғанап жүрген сүүрети шықты...

СУМКА НЕГЕ ЖЫРТЫЛДЫ?

(гурриң)

Сабыр мектептен келди де, күнде шкафқа салып қоятуғын сумкасын бүгин умытты ма, негедур екінши класста оқыйтуғын үкесиниң сумкасының қасына апарып қойды.

Анасы кеште бир талай етип сомса писирди. Екінши класста оқыйтуғын Тайыр апасына көрсетпей сомсадан урлап “ертең мектепке барғанда жеймен” деп кәттиң астындағы сумкасына апарып тыға берди. Анығы, ол алжасып, өзиниң емес, ал әжағасы Сабырдың сумкасына салды. Себеби, олардың екеуиниң сумкасы да бирдей еди.

Тайыр бираздан соң және бир талай сомса әкелип, бағанағы сумкаға салды. Сумка ишиндеги кітаплар менен косыла әдеуір қампайып кетти. Енди ол “усы болар-ау” деп ойлады.

Хәмме дастурхан басына жыйналды. Анасының ишине гөш салып, мазалы етип писирген сомсасын Сабыр менен Тайыр таласып жеди. Ширенип тойып алды. Соң олар тапсырма да таярламастан уйқыға жатты.

Азанда орнынан ерте турған Сабыр мектепке асыға баслады. Бет-қолын жууды да, апасының демлеп қойған шайынан бир-еки кеса шала-пала жутты. Соң мектепке атланды.

Уақыт еле ерте еди. Анығы, сабақ баслануға бир сааттай уақыт бар.

—Балалар, кәне, бир майдан муз сырғанаймыз ба, —деди Сабыр өзи биринши болып баслап.

Хәмме аркасындағы сумкаларын жерге қойып, сырғанап кетти. Сумкалардың басында бети май жаққандай жылтыраған томпақ қара бала карауыллап қалды. Бір гезде онын сумкалардың ишинде айырықша болып, томпайып көринген Сабырдың сумкасына көзи түсти. Хеш ким карап турған жоқ па деп кәуәтерленип, ояк-буяғына қарады да, барып сумканы ашты. Караса, ниши толған сомса! Кууанғанынан көзи жарқ ете қалды. Дәслеп биреуин, соң екиншисин алып жеди. Бир-скеуин өзиниң сумкасына да тығып үлгерди.

Бир мәхәлле балалардың бәри сумкаларына қарай сырғанап келди.

—Хәу, Нийетбай, неге гүйсенип турсан?—деди биринши болып жетип келген Сабыр.

—Хеш... Хеш нәрсе..—Нийетбай сомса услап турған қолын артына қайырып жасырған болды. Бирак, оны қоршап алған балалар қолындағы сомсаны көрип:

—Нийетбай, маған биреуин бер?

—Маған да бер?

—Биреуин берсе?—деп жабырласа баслады.

Усы гезде Нийетбай аўзы ашық турған Сабырдың сумкасына көзиниң қыйығын таслады. Соң оған барлық балалардың көзи түсти.

Балалар Сабырдың сумкасын барып тарпа басты. Бир кишкене шаққан бала көзди ашып жумғанина сумканы иле қашты. Басқалары изинен кууып кетти. Балалар изине жетип алып, сумканы биреуи арман, биреуи берман тартты. Ақыры, сумка еки ортада тең ортасынан “пырр” етип айрылды. Ишиндеги китаптар да, сомсалар да шашылды. Сабырдың болса хеш нәрсеге түсинбей ақылы хайран болды. Соң апасының кешеге сомса писиргени ядына түсип, “Тайырдан келген бәле қусайды” деп ойлады. Сумкасының жыртылғанына, китаптарының шашылғанына қатты ашыуы келип, өксип-өксип жылап жиберди. Себеби, сонша балаға не илаж ете алар еди. Балалар бираз өкинишли карап турды да, соң жерде шашылып атырған сомсаларға көзи түсип, оларды тарпа басты.

Сабыр шашылған китаптарын қолтығына қысты да, досларына ашыулы нәзер менен бир қарады. Соң изине қарамастан адымын шырақлатып жүрип кетти.

Сабыр сол күни бағанағы досларына қосылмады. Оқыудан жалғыз өзі қайтты. Үйіне келді. Ұеш нәрсе ишип-жеместен бойын кәтке атты. Ашыуы келгени сондай, ұеш тынышлана алмады. Тайырды изледі. Бирақ, жақын жерден оны таба алмады.

—Балам, ауырып келдің бе,—деді анасы Сабырдың жатысын қолзайсыз көріп.

Сабыр үндемеді. Сол жатыстан кешки ауқаттын уақтында турды. Ауқатты қалай болса солай гүреп салып отырған Тайырға оқырайып бир карады да, жудырығы менен жауырнына салып жиберді.

—Бәри сеннен болған нәрсе! Ашкөз!

—Не? Не өзи балам?—деді анасы таңланып.

—Өзи биледи. Кешегі сомсалардың көбисин бизиң сумкаға тығыпты. Өзиники деп ғабырысқан, болмаса бизикине өлмей салады-ау! Бирақ, кейни не болды? Мен тап-таза сумкамнан айырылдым.

Сабыр болған уақыяны анасына қалдырмай баянлап берді. Буны тыңдап отырған Тайыр айыбын түсинди ме, басын төмен алып қып-қызыл болып кетти...

ЕРКЕБАЙДЫ КИМ ЕРКЕ ДЕГЕН?

(гүррич)

Бөршитау. Оған жақын жерде „Қаратерең“ жайласқан. „Қаратерең“ ди биреулер көл деп те, дәрья деп те хәтте, теңиз деп те атайды-ау. Бирақ, көл дегени дурысырақ-ау сирә?! Бул жерге келип көргенлериңиз болса, жақсы билесиз. Оның сууы жағадан қара реңде, күтә терең, түпсиздей болып көринеди. Еки бойы тынып турған жап-жасыл тоғайлық. Бөршиниң төбесинен қарасаң, алыс-алыслардағы өркеш-өркеш қумлар қуяштың нурында алтынлай жылтырап турады. Усыларды көрип, табиғаттың гөззаллығына әбден сүйсінесен. Усы жерде бир жайнап-жаснап дем алғың келеди.

Бул жерге жақын бир ауыл бар. Усы ауылда Еркебай деген он жасар бала турады. Бизиң гүрринимиз де эне, сол бала ҳаққында. Оны хәмме „ерке“ деп атайды. Дурыс, еркешилиги бар. Ақыры, ол үйиндеги ен генжеси-дә! Ауқат жесе, таңлап жейди. Айтқаны болмаса, жер тепсинип жә лайды. Үйиндеги үлкен атасын меншиклеп алған. Өзиниң айтқаны болмаса, дәрқал атасын ортаға салады. Бирақ бәрисир оның ерке екенине тек сол үлкен атасы ҳеш исенбейди.

Еркебайдың кәри — „Қаратерең“ ниң бойына барып, кармақ салыу. Балық тутпаса да, ол соны үлкен маба биледи.

Бир күни ол атасы менен қой-қозыларын бағып жү-

рип, тоғайды аралады. Тоғайда қызық көп. Қуслар патырлап ушады. Қарасаң, қанатлары менен көкті сызып баратырғандай. Жийде-жигилдиклер тамылжып тұр. Әсиресе, тораңғыллар көп. Олардан ушқан үпилдириклер мисли қар жауып атырған пайытты еслетеді. Гейбир жерлеринің қалыңлығы сондай, хәтте қуяштың көзи де көринбейді. Әне, олар ыссыда усындай жерлерди паналап, үйден алып шыққан азықтарын ортаға қойып, от жағып, шай қайнатып ишеди. Ыкласы менен сайраған хәр түрлі қуслардың жағымлы сеслері еситиледи. Хәр қус сайраған сайын „бул қайсы қустың дауысы, ата?“— деп атасын қайта-қайта сорауға тұтады.

—Бұлбил-гой балам,—дейди атасы. Және бир жақлардан тоқылды еситиледи. „Бул не тоқылды?“ дейди және.

—Тоқылдауык деген қус-гой, балам. Ол ағашлардың арасынан құрт излейди. Тумсығы менен ағашты тоқылдатып урады. Әне соң оны хәмме тоқылдауық деп атаған,—дейди атасы.

Ол атасы талай ирет ертеклеринде айтып берген қуйрықтары мың асар түлкини де, салпы кулақ қоянды да, қасқырды да көрди. Оның сол хайуанлар менен досласқысы келди. Тап мазалы конфеталарды жеп, шай ишип отырғанда олардың биреуи келе ғойса, конфеталарынан бере қояжақ.

Соң Еркебайдың жалғыз өзи тоғайды аралап жүретуғын болды. Ол тек тоғайдың қалың жеринен хәм ағашлардың күтпегенде шатырлап сынуынан ғана қорықты. Бирақ ол тоғайды сақлық пенен, өзине үлкен исемин менен аралайды. Араламасада болар еди. Лийкин, тәбияттың гөззаллығына күтә сүйсинеди. Тораңғылдың саясында жатып алып, қуслардың хәр қыйлы намаларға салып сайрағандарын тыңлайды. Ямаса, тораңғылдың басына өрмелеп алып, ұзақ-ұзақларға кумарлана қарайды. Усы уақытта ол дүрлигип ушқан қусларды да, жортып баратырған қасқырларды да көреді.

Бир күни тораңғылдың басында отырса, ауылдағы Тәжибай да тоғайды аралап жүр екен. Оның көриниси жүдә қорқынышлы еди. Себеби, ийнине мылтығын асынып алған. Изинде ийти. Дәслеп, Еркебай хайран болды. „Тәжибай аға не қылып жүр екен? Қоян аулап жүрген

шығар?” деп ойлады. Хәм сол уақытта Тәжибай бирден патырлап ушқан қырғауылды гөзлеп атып жиберди. Тоғайдың иши жаңғырып кетти. Хәттеки, көзлери жылтыраған кесирткелерге дейин инлерине тығылып, зым-гайып болды. Бийшара қырғауыл аздан соң жерге жалп ете қалды. Қырғауыл болганда қандай! Пәрлери куяштың нурьнда гүмистей жылтырайды. Тәжибай қалтасынан шаққысын алып, оның тамағынан тартып жибергени, Еркебай „Жауыз!“ деп жылап жиберди. Тораңғылдың басынан қалайынша жерге секирип түскенин билмей қалды. Тәжибай бетке шыбындай ушты.

—Хау Ерке, сенбисең? Не кылып жүрсең? Адасып қалдың ба?—деди Тәжибай шаққысын қалтасына салып атырып.

—...

Еркебай қаны сорғалап атырған қырғауылды катты аяды. Биресе, Тәжибайға, биресе, қырғауылға қарады.

—Неге?.. Неге өлтирдің?—деди ол дауысы қалтырап. Жүреги бир нәрседен қорыққандай дүрс-дүрс еоғып, гәзеби кайнап кетти.

—Ұай балам-эй, қырғауылдың мазасын татпаған баласаң-гой! Мә, сен-ақ ал! Атана апар. Бир кууанып қалсын!

—Як! Керек емес!.. Жауыз! Кет! Кет бул жерден! Тоғай меники!..

—Ұа-қа-қа. Не дейди мына жүуернемек?!—Тәжибайдың мысқыллы күлкиси Еркебайдың денесин түршиктирип жиберди.

—Еле сен мынау жерди де, аспанды да меники дерсең?!

Ауа, меники!

Мен сени қырғауылдың гөшин жей ғойсын десем, хәддиннен асаң-ә. Пайдасын билмеген гөдек!..

...Усы уақыя Еркебайдың есинен бир ели кетпеди. Бир неше күнге шекем қырғауылдың „жалп“ ете қалғаны, қолына мылтық услаған Тәжибайдың жауызлық келбети қайта-қайта көз алдына келе берди. Соннан берли Тәжибайды көрсе, терис қарайды. Ерке болса да оның менен сәлеми дүзиу еди. „Ассалаума алейкум“ деп қос кәлын созатуғын бала усы уақыядан соң биротала қырсықты.

—Мен бажбан боламан,—дейди ол ҳэр сапары атасына. —Қусларды, ҳайуанларды, тоғайды бағаман, ҳеш кимге атқызбайман.

—Нийетиннен айналайын,—дейди атасы басынан сыйпап. —Тоғай—халық байлығы. Оны қорғау, ғамхорлық етиу керек. Гейпара тоғайлар қараусыз қалып атыр. Оларды ҳэр қыйлы ағашлар егип көркейтиу орнына жоқ етип атыр.

—Ағашлар егиу дейсиз бе? Мен үлкейсем, әлбетте, егемен.

—Мениң балам ақыллы-ау! Ким сени ерке деген?! Бийдай өсирсең бир жыл, дарақ шанышсаң он жыл, ал ҳақыйкый ел перзентин өсирсең халық сени жүз жыл аузына алып жүреди. Мен қууанышлыман. Ҳақыйкый халық перзентин өсирип атыр екенмен,—деди атасы ҳәм көзлерине ериксиз жас алды.

Еркебайдың тезирек үлкейип, атасының айтқанындай дарақлар егип, тоғайды көркейткиси келип кетти.

...Ерте бәхэр еди Еркебай тоғай аралап қайтыуға шықты. Бир гезде оның көзи лаулап жанып атырған тоғайға түсти. Өз көзине өзи исенбеди. „Бөрши“нің төбесине шығып қарады. Ауа, шынында да өзиниң сүйикли тоғайының бир шети жанып атыр. Ол усы гездери кустай ушып барып, тоғайды қалай болса солай жалмап баратырған отты урты менен суу тасып болса да өшириуге қайыл еди. Бирақ, бундай ойға тек ертеклерде ғана ерисиу мүмкин екенлигин ойлап, ауыр гүрсинип қойды. Еркине күши жетпей, сынсып жылады. Оның жаслы көзлерине тек тоғайды жалмап баратырған жауыз оттан басқа-ҳеш нәрсе көринбеди.

Үйине келди. Атасын излеп тауып, уақыяны айтты.

Жер ашып атырған ғой, балам... Ҳайрансаң, басқа, жерлер қапылып, тоғай қалыппа енди?! Әттегене-әй!.. Ҳау ана кара, өркеш-өркеш қумлар! Неге сол жерден ашпайды жерди?!

Еркебай атасының сөзлерин тыңлап отырып, тоғайды —тәбияттың бий-баға сауғасын жоқ етип, өртеп атырғанларды көз алдына келтире алмады. Ақыры, ол барлық адамлар да тоғайды өзіндей сүйеди деп ойлар еди. Әсиресе, ол тоғайдағы қусларды, ҳайуанларды ойлады. „Ен-

ди мен оларды көре алмайман“ деп қойды ишинен. Тула бойын ашыу кернеп, ууайым басты. Хеш нәрсеге иштейи болмай, жатып алды.

Еркебай ушын тоғай емес, ал оның арзыу-нийетлери, ойлары, өртенгендей еди. Ол елеге дейин „Қара терен“ ге келсе, „Бөрши тау“ дың төбесине шығып қараса, дәрхал көз алдына сүйикли тоғайының бурынғы келбети елеслейди. Мисли, ол жаңадан толысып, бурынғыдан да бетер қулпырып турғандай...

БАҒДЫ КИМ ЖАРАТҚАН?

(Ертегі)

Жақында ғана жарық дүньяға шығып, оның гөззаллығына таң қалған Ғарғаның генже баласы соңғы уаклары терең ойға шүмди. Әсиресе, айналадағы өсип турған рәнбәрең гүллерди, бағларлы, барлық тәбияг гөззаллығын көрип, ақылы хайран болды. Оның қыялында „бул әжайып бағлар менен гүллерди ким жаратқан екен“ деген сорау хұким сүрди. Соң бул сорауларға жууап табыуды ойлалды. Қалай болмасын билгиси келди. Хәр қыйлы мийуели дараклар, гүллер өсип, ыргатылып турған хәрменнің үлкен дәруазасынан бағқа кирди.

Ғарға жән-жағына қарады. Жакын жерде көзине хеш ким түспеди. Бир гезде гүлдің шақасына қонып, жағымлы хәуаз бенен сайрап атырған Бүлбилди көрди. Оның қасына жақынлап келип:

—Хұрметли сести жағымлы қус! Мына бағдың ийеси сиз бе? Сиз жаратқанбысыз?—деди қанатын силкип-силкип қойып.

—Жок хұрметли Ғарға! Мениң атым Бүлбил. Мен бар жерде бағлар гүл-гүл! Яғный, мен гүл, гөззаллык ышқыпазы тек!

—Жок, хұрметли қус! Сиз мени алдап турыпсыз? Жағымлы, әжайып сестиниз бар. Қара, қандай сулуысыз! Демек, мынау әжайып сулуы бағ да сизики?

—Мен хәдал қуспан. Жалғанды, марапатты жек көремен. Исенбесең, хә анау Шымшықтан сора!—деди Бүлбил қып-қызыл шийениң шақасына қонып отырған Шымшықты нускап.

Ғарға аудаң-аудаң жүрип Шымшыққа келди:

—Хұрметли Шымшық! Маған ҳақыйқатлықты айтсаңыз? Мына әжайып бағдың ийеси ким? Буны ким жаратқан?—деди оған тигилип.

Шық-шық-шық! Бизики ушып-қоныу тек! Буны ҳау анау Гүбелек билсе керек!—деди де Шымшық „пырр“ етип ушып кетти.

Ғарға және аудаңлап, қанатларын желпип,гүлге қонып отырған Гүбелектің қасына келди:

—Хұрметли Гүбелек! Бәлкім сиз билсениз керек. Бул әжайып бағдың ийеси ким? Ким жаратқан?

—Мен тек Гүбелек. Маған да усындай гөззаллық керек. Ал, мен болсам, ушып-қоныу менен хәлек! Ким жаратқан? Билмедим достым, билмедим,—деди де ол қанатын желпип-желпип көтерилди. Соң гүлдердің қалың жерине синип, көзден ғайып болды.

Ғарғаның ақылы хайран болып, не ислерин билмей тұрғанда, алдынан үлкен бир Тышқан жууырып өтті.

—Тоқтаң, хұрметли қус!—деди Ғарға оның изинен дауыслап.

—Мен қус емеспен! Қус деп шақырғанға келмеспен —деди Тышқан жиңишке дауыс пенен.

—Онда кимсиз?

—Мен.. Мен Тышқанман! Маған жерде жасаған жақсы, ушқаннан!

—Таптым! Демек, сиз жерде жасайсыз? Онда мына бағдың хожайинисиз-ғой?—деди Ғарға ушып-ушып қууанып.

—Ҳий-хий-хий —Тышқан бағды басына көтерип шыйқылдап күлди.

—Билесең бе, мен саған дурысын айтсам мени бир өмир жек көрип қаласаң!

—Айтың, жек көрмеймен?

—Бери жақынлан? Мен сизге айтсам шыннан, усы гүллерге, бағларға шыққан жауман бурыннан! Олардың тамырларын қыяман. Сол ушын да сизлердей аспанда я жердің үстинда жасамайман. Мениң мәканым-жердің асты.

—Сонда сиз кимнен қорқасыз?

Билесең бе, жердің бетинде уллы бир тулға жасайды.

Оның аты—Адам. Ол дүньядағы ең құдиретли жан. Барлығы оларға бағынады. Ҳәтте, бизиң менен сизиң өмири-миз де солардан ғәрезли.

—Адам?... Демек, мына бағларды, гүллерди солар жаратқан екен-дә?!... Токтаң, оны қайдан тапсам болады?

—Усы бағдың ишинен. Еле де алдарак жүриң. Ол бағдың төринде жер кетпенлеп атыр. Мен сол жақтан кәшәп киятырман. Ол мениң инимниң аўзын көмип таслапты. Енди ол кеткеннен соң, қайтадан қазып, тауып алмасам басқа илажым жоқ. Бизлер Адамларды жақсы билемиз. Бирақ, усындай бир-биримизге душпанбыз.

Неге олай?

—Усылай жаратылғанбыз! Усылай өтсек керек?!

—Яқшы онда, мен кеттим!—Ғарға Тышқанға рахмет айтты да, Адамды ізлеп кетти. Бир гезде гүллердин арасын кетпенлеп, жумсартып атырған Адамды көрди. „О,құдиретли Адам! Мен сизди канша изледим. Мына, әжайып гөззаллықтың жаратыушысы, бул дүньяны көркейтиуши сиз екен гой? Мине, енди сорауыма жууап таптым. Жер кетпенлеп атырсыз, демек, бағыңыз және де сулуу, және де көркем болады. Ең баслысы, сиз бул дүньяны көркейтип атырсыз“—деди Ғарға гүбирленип маңлайынан тери суудай аққан Адамға сүйсинип қарап.

Бирақ, Адамның Ғарға менен де, басқа менен де иси болмады. Ол тек бул дүньяның келбетине сән бериу, көркейтиу ушын тынбай мийнет етер еди...

ТИМУР АТЛЫ ЖЕТИМ БАЛА ҲӘМ БИРҚАЗАН

(Ертеке)

Бурынғы өткен заманда бир қалың тоғайдың ишинде Тимур атлы жетим бала жасапты. Оның күтә ақыллы, үлкен суп-сулуу Бірқазаны болыпты. Усы Бірқазанынан хәм жаман ылашығынан басқа ҳеш кандай әменгеридәскеси болмапты. Айтқандай, әкесинен қалған бир мылтығы болыпты.

Бирқазан да ата-анасынан жетим қалған. Ол бир күни узақ мәнзиллерге ушып баратырғанда, усы Тимур жасайтуғын тоғайда дем алыпты. Қараса, ылайдан ыла-

Бул дауысты еситкен қуслар, хайуанлар „енди бизлер кәуетерсиз жасаймыз. Хеш қайсымыз жетим қалмаймыз“ десип қууанысып қалыпты. Ертеңине тоғайдағы барлық қуслар хайуанлар хәгте, жыртқыш деген жолбарыслар менен қасқырлар да жыйналысып Тимурдың ылашығының алдына келипти. Олар Тимурға жақсылығы ушын шексиз алғыслар айтыпты. Соң олар хәр күни балаға хәр қыйлы мазалы жемислер, азық-ауқатлар әкелип туратуғын болыпты.

—Әне көрдин бе?—депти бир күни Бирқазан. —Буллар жақсылыққа-жақсылық деген. Енди бул тоғайдағы барлық қуслар, хайуанлар сениң жақсылығыңды хеш қашан ұмытпайды.

Жетим бала усы гезлери өзін әменгерлери, тууысқан-тууғанлары, жора-жолдаслары көп сыяқлы сезипти.

Арадан айлар өтипти. Бирқазан да ұдеси бойынша баланы арқасына миңгизип узақ жақларға апарыпты. Ел халықты көрсетип, көпшиликке—адамлардың арасына алып келипти. Тағы... Балаға Бирқазан айтқандай бул рет адамлардың арасында жасау күтә зауықлы, шадлы болып көринипти. Хәм бала бул жерде мәңгиге қалыпты. Ал, Бирқазан болса, бала менен хошласып, өзиниң тууысқан-тууғанларын излеп узақ мәңзиллерге қарап ушып кетипти...

ҚУЯШ СӨНБЕЙДИ!

Бир акти пьеса

(Уақыя урыстың дәслепки жылларында болып өтеди.)

Қатнасыушылар:

АНА—50 жасар.

ОРАЗ—баласы 13 жасар, пионер.

ШЫРАЗ—ол да баласы 17 жасар, комсомол.

МӘМБЕТ—Ораздың досты.

ҚАЙЫП АҚСАҚ—Почтальон, 60 жасар.

Көринис

Ораздың үйи. Өзжирениң оң қапталында үстине үш-төрт көрне-төсек жыйналған гөне сандық тур. Дийуалға қалпақ-

лы радио илдирилген. Жерге шипта төселген. Есикке жақын жерде бир мыс куман, еки шелек хәм лагеннен басқа хеш нәрсе көгинбейди. Ораз анасы менен гурриңлесип отыр.

АНА:—Ораз, радионың кулағын бурап жиберсең—о, балам. Күнде азанда таза хабарлар еситип туратуғын едик.

(Ораз, радионы ашады. Күтпегенде оннан қайғылы хабар еситиледи.)

—Дыққат! Дыққат! Совет информбюросы хабар етеди! Бүгин таң азанда тис-тырнағына дейин куралланған Гитлер армиясы күтпегенде бизиң шегарамызды жарып өтип, Уатанымызға хайуанларша басып кирди! (Бул сөзлер ана менен баланың жүреклерине ништердей қадалды. Орынларынан ушып турып, турған жерлеринде үн-сиз қатып қалды. Ананың көзлерине ериксиз жас тамшылары жууырды. Ораз жууырып барып, радиоға асылады.)

АНА:—Токта балам, толық еситип алайық!

Ораз.—Жоқ, апа! Мына хабар жүреклерди езип баратыр. (Усы ўақытта сыртта кеўилли қосық айтып киятырған Мәмбеттиң даўысы еситиледи.)

МӘМБЕТ:—Саға алған Октябрьден,
Бахтымыз бар күндей күлген.
Биз балалар шад заманда,
Жайнап-жаснап өрбиген...

ОРАЗ:—Мәмбет-гой. Жүдә кеўилли көринеди. Қосық айтыуын қара! (Мәмбет Ораздың үйине кирип келеди. Орындарында кыймылдамастан тикке турған Ораз хәм оның апасын көрип, шоршып кетеди)

МӘМБЕТ:—Хау Ораз, не қылып тұрсызлар?! Қаншайым апа, Ораз тәртипсизлик етип, кеўилинзге тийди ме? Әй-йй, усы Ораз да бир... (Ораздын апасы жүзин жуўған жас тамшыларын орамалының ушы менен сыпырып Мәмбетке бұрылады.)

АНА:—Балам, несин сорайсан! Бахытсызлық жүз берипти! Жана ғана кәддимизди тиклеп киятырмыз ба десек, тағы маңлайымызға дус болғанын қарашы!

МӘМБЕТ:—Не өзи апа, түсинбедим?

АНА:—Урыс! Урыс басланды балам.

МӘМБЕТ:—Не дейди? Ол қандай урыс?

АНА:—Немислер бизің жеримізге басып кирипти. Жаңа ғана анау радиодан хабарлады. (Ол қолын шошайтып радионы көрсетеді)

МӘМБЕТ:—Немислер дедиңіз бе? Олар ким?

Ана:—Олар күтә жауыз халық, балам. Енді ғалқымыздың басына ауыр күлпет түсти дей берің. Әжағаларыңыз, әкелериңізди урысқа алып кетеді.

МӘМБЕТ:—Ой—бу—у! Жүдә кыйын болған екен-гой! Сонда бизлердин оқыуымыз қалай болады? Муғаллимлер де урысқа кетсе...

АНА—Билмедім балаларым. Оның да илажы болар. Хәзирги ен баслы ұазыйпа—елди қорғау! Тайда туяқ қалмай урысқа атланыу!

ОРАЗ:—Апа, бизің Шыраз әжағамлар да кете ме?

АНА:—Билмедім. Бәлким, ол да кетер. Бирақ, ол еле онсегізге толған жоқ.

МӘМБЕТ:—Онда бизің Нәубет әжағам сирә кетеді десеш?!

АНА:—Ауа балам, урысқа жарамлылардың ҳеш қайсысы да қалмайды.

ОРАЗ:—Мәмбет, жүр бизлер мектеп бетген хабар алып қайтайық! Оқыуымыз не болар екен? (Олар мектепке кетеді. Ишке Шыраз кирип келеді. Шыразға көзи түскен ана бирден өзгерип салады)

ШЫРАЗ:—Колхоздың жұмысы да жүдә ауыр болып кетти, апа. Қазыудан қазыу. Сирә тыным жоқ. Мына белим-гой қалай болса солай қақсап баратыр. Бир жатып дем алмасам... Хау апа, мазаңыз жоқ-гой? (Апасы үндемей-ди. Өзинен-өзи қамсығалды.)

ШЫРАЗ:—Ғе-е. түсиндим. Урыс... Соның ушын ба?

АНА:—Сөйлеме! Көрдин бе, усындай сууық хабарды есите турып, мәсирип жүргенин бул жүуернемектин!

ШЫРАЗ:—Ғеш мәсирип жүргеним жоқ, апа. Жаңа ауыл кенеске барып, урысқа кетиуге арза...

АНА:—Не? Не дейди? Мына жүуернемек?!

ШЫРАЗ:—Неге бунша кәуетерленесен? Кәтержан болабер. Алмайтуғын болды Еле ж-ссаң дейди. (Ананың көзлери бирден күлимлеп кетеді.)—Мен мәйли, урыс тамам болмаса, келеси жылы-ақ барарман дедім.

АНА:—Өлим! Тилегиң қара басыңа болғыр! Урыстың дауам еткенин тилейсен бе еле сен?(Ана есиктің ауызында жатырған гөне геуишти алып тәп береді.)

ШЫРАЗ:—Жоқ, апа! Мен тек...

АНА:—Болды! тилиңди жут! (Усы ўақытта сырттан ший курақ сумкаларын асынған Ораз бенен Мәмбет кирип келеді.)

ОРАЗ:—Ҳаў, апа не қылып атырсызлар? Дауысыңыз қатты шығып атыр ғой?

АНА:—Ҳеш нәрсе балам.(Ана қолындағы геуишти есик бетке қарай ылақтырып жибереді. Ораз бенен Мәмбет ақылы ҳайран болып, бир бирине қарасады)—Аўа, балаларым. мектеп бетте қандай хабар бар?

МӘМБЕТ:—Ол жерде аўылдың адамлары топланып атыр. Шамасы урысқа атланажақ кусайды.

АНА:—Бәлким солай шығар?(Ана аўыр гүрсинеди.) Астаўпыралла! Байлардың азабынан қутылғанмыз жақында еди. Бизиң халқымыз маңлайы ашылмаған халық болды ғой! Жаңа ғана аяқларымызды еркин созып, дем алдық па дегенде... Бирақ, халқымыз қайсар мәрг халық. Кеңес хүкіметі бәрине де шыдап қиятыр, жеңип қиятыр. Өйгкени, тилегиміз ҳақ, хұжданымыз таза. Дүньядағы ең пәк нийетли адамлармыз. Бирақ, қаншама жан кетип, қаншама қан төгилетуғынын ядға алғанда, жүрегиміз түршигип кетеди... Аўа, балаларым. Урысқа ҳәмме барады. Мына сизлердиң, бизлердин, халқымыздың бахты, келешегі ушын барады. Жан береді. Жан алады. Қан төгеди. Бирақ душпанның патас аяқларына Ұатанымыздың бир сүйем де жерин бастырып қоймайды! Кетсин! Илаҳида жоллары болсын! Аман барып, саў қайтсын, әумийин!... қәне, енди балаларым, бизлер де халық жыйналған жаққа барайық. Кеттик!

ОРАЗ:—Ҳаў апа, Шыраз ше? Оны неге таслап баратырсаң? Бәлким оны да урысқа әкетер?!

АНА:—Ол кишкене бала емес. Өзи-ақ барар.

ОРАЗ:—Яқ, алып кетемиз! Сен оны жасырып қалмақшысаң. Олай ислей алмайсаң! Билдин бе, ислей алмайсаң! Мәмбеттиң әжағасы азық-ауқатын алып, таярланды атыр. Ал, ол не, дизертир!

АНА:—кой, өйдеме балам! мен оны жасырып қалыуға хұжданым бармайды, (Усы уақытта иштен Шыраз шығады)

ШЫРАЗ:—Ораз, еситтим. Сен мени дизертир дедиң. Кеширемен. Сен түсин, мен урысқа хәзир кетиуге таярман. Бирав, мени ала ма, гәп сонда. Ақыры, арза бергеним де тыңлаған жоқ—ғой!

ОРАЗ:—(Басын төмен алып) Кешир. Кешир апа. Мен тек намыс қысып...

АНА:—Яқшы, кеширемен, балам. Қәне, кеттик...

ПЕРДЕ

Көринис

Ораздың үйи. Анасы қолына Шыраздың сүүретин алып, өзінше гүбирленип отыр. Шыраздың урысқа кеткенине де бир жылға шамаласты. Бирав еки рет ақ хат келди.

АНА:—Балам, кеткенине де бир жыл болып қалды. Әйтеуир аман-есен келсең болар. Душпанлардың қанын суұдай ағызаман дейтуғын едиң. Ағыз! Жент ет! Күллерин көкке сууыр! Халқымыз саған бир өмир рыйза болсын. (Ана бул сөзлерди гәзеп пенен сөйлейди. Усы махәли сырттан Ораз кирип келеди.)

ОРАЗ:—Апа, Шыраз әжағамнан хат келди ме? (Ана Ораздың көзиниң тасасын алып, қолындағы сүүретти дастықтың астына тығады)

АНА:—Жоқ балам, тинау күнги келген хаттан басқа келмеди.

ОРАЗ:—Апа, Шыраз әжағам да қатты мақтаншақ-ау! Сондай-эм болып па?! Немистиң танкасының астынан аман қалдым дейди. Мени баласынып жазғаны шығар? Исендирип болыпты. Хәссений! Урыста өзим болғанда ма, сүйеклерин сипсе етип жиберер едим фашист дегенниң! (Ораз мушын түйип, тисин—тисине қойып сөйлейди. Баласының бул сөзлерин тыңлап, ана өзинен өзи қамсығады).

АНА:—Бәрекелла, балам. Мен сизлерди бийкарға туу-маған екенмен. Сизлер нағыз Ұатан перзенти екенсизлер. Сизлерге айтарым, хәр қашан усындай ержүрек болың,

ержүрек! Ұатан сизлердің екінші анаңыз. Оны көз-
дің қарашығындай қорғау керек!

ОРАЗ:—Апа, сен де жыла ма. Ержүрек бол. Ержү-
рек адам жыламайды.

АНА:—Балам, мен анаман-ғой. Ананың бауыры елжир-
егиш келеді. (Усы уақытта есик қағылады. Сырттан
Қайып почтальон ақсаңлап кирип келеді)

КАЙЫП:—Келин, аман-сау отырсызлар ма? Ораз ба-
ла, әжағаннан келген хатларды апана оқып беріп атыр-
саң ба? Билесең бе, сениң әжаған ұақықый қахарман
екен. Бул ұақықнда районлық әскерий комиссариатқа
хат келипти. Жақын арада ол хат сизлерге де келип
қалар. Оны мен ауыл кеңестің ақсақалынан еситтим.

ОРАЗ:—Ата, және хат алып келдіңіз бе?

КАЙЫП:—Балам, мен биреулерге жек көринсем, биреу-
лер жақсы көреді. Не ушын жек көреді? Ұайранман. Гей-
де сууық хабар әкелгеним ушын ба? Хатларды бәрибир
түбинде биреу тарқатыуы керек-ғой! Солай емес еп,
Ораз балам?

ОРАЗ:—Дурыс, ата. Бирак, сууық хабарды еситиу
кимге аңсат дейсиз! Ол адамның солайынша-ақ пүтин
емес жүрегине, онын жарасына дуз сепкендей етеді.

КАЙЫП:—Мине, балам саған хат. Апаңа оқып бер. Ал,
онда мен кеттим. (Қайып почтальон шығып кетеді.
Ораз қатты оқый баслайды)

ОРАЗ:— Әзийзим, анам! Бауырым, Ораз! Бизлер бүгин
де немислерге қатты сокқы бердик. Душпанның жүзлеген
танкаларын, мыңлаған әскерлерин жок еттик. Украинаны
тазалап атырмыз. Кешеги ауыр сауашта мениң сизлерге
анау күни айтып жазған ең жақын достым Николай қа-
харманларша қаза тапты. Сизлер бул сууық хабарларға
жыламаң. Қайтама, бизлерге мәдет тилең. Мениң қауадай,
суудаи, Куяштай қәдирли әзиз Анам! Бауырым, қанала-
сым, Ораз! Сизлердің Ұатан ушын гүресип атырған
перзентіңиз, ағаларыңыз бир тамшы қаны қалғанша гү-
реседи. Жан береди. Жан алады. Бирақ, апа, баяғы өзиң
айтқандаи, душпанның патас аяғына бир сүйем де жери-
мизди бастыртып қоймайды. Сизлердің бахтыңыз, келе-
шегиңиз бизлердің ұәр саат, ұәр минут ядымызда. Апа,

Ораз, хэмме-хэмменизге карап айтамыз, Куяш ҳешт-кашан сөнбейди! Ол өзиниң алтын нурларын Жер бетине мәңги бакый шашып турады. Биз усыған беккем исенемиз! Хош, саў болың! Ерте ме, кеш пе тууылып өскен алтын уямызга биз әлбетте, Жеңис пенен ораламыз. Бул хэммемиздиң аппақ тилегимиз..

ПЕРДЕ

ДӘҰРАНБЕК ХӘМ ОНЫҢ ДОСЛАРЫ

*Бир акти, алты көринисли пьеса
Ұақия бир класс оқыўшыларының турмысында болып өтеди.*

Катнасушылар:

1. Дәўранбек 5-класс оқыўшысы.
2. Жеткербай — Дәўранбектиң әжағасы.
3. Анасы—45 жасар.
4. Баҳрам—5-класс оқыўшысы.
5. Шыраз—5-класс оқыўшысы.
6. Муғаллим 40 жасар.
7. Рашид—5-класс оқыўшысы.
8. Рашидтиң анасы 50 жасар.
9. Баска бир топар балалар.

Көринис

Дәўранбектин үйи. Дәстурхан басында Дәўранбек, Жеткербай және анасы отыр. Жеткербай менен апасы әллебир нәрселер ҳаққында сөйлеспекте. Дәўранбек болса малдас курынып, терең кыялга шүмген. Ол әжағасы менен анасының сөзлерине кулақ та түрип отырган жок.

АНАСЫ:—Дәўранбек, дурыслап отыр, малдас курынба!

ЖЕТКЕРБАЙ:—Апа, Дәўранбек жүдә ойланып отырой. Үлкейсе философ болама леймен?!

АНАСЫ:—Өй деген не, балам?

ЖЕТКЕРБАЙ:—Философ деген бе, апа? Бул ланышпан, ойшыл, барлық нәрсеге ой жиберип биле алатугын адам дә!

АНАСЫ:—Кәйдем. Дәўраннан ондай адам шыға ко-
яр ма екен?!

ДӘҰРАНБЕК:—(Орнынан шапшып турып. Жеткер-
байға карап жекиринеди.) Пилосоп-силособынды бил-
меймен. Мен артист боламан, билдиң бе, артист! Ар-
тист болганда да анаў-мынаў емес, циркши артист!

ПЕРДЕ

Көринис

Даладан көшениң балаларының даўыслары еситиледи.
Дәўранбек жууырысы менен сыртқа карай атлығады.
Балаларға келип қосылады.

ДӘҰРАНБЕК:—Баҳрам, Шыраз, хәммеңиз бери кел-
иңдер. Мен сизлерге фокус көрсетемен.

БАХРАМ:—(Таң қалған түр менен) фокус?! Жоғ-ә,
мүмкин емес.

ДӘҰРАНБЕК:—Исенбейсен бе? Шын пионерлик сө-
зим. Рас-ақ фокус көргиңиз келе ме?

БАХРАМ:—Аўа. Бирақ, көрсете алмайсаң.

ДӘҰРАНБЕК:—Кәне, онда былай ислең. Үйлериңиз-
ге барып хәр қайсысыңыз бир қосыуыс қант әкелиң!

БАЛАЛАР:—(Бәри жабырласып) Оны не ислейсең?

ДӘҰРАНБЕК:—Ақыры, фокус көрмейсиз бе?

БАХРАМ:—Паҳ, сөз болғанына! Қанттан қандай фо-
кус көрсетің мүмкин!

ДӘҰРАНБЕК:—Қанттан от шығараман.

БАЛАЛАР:—(Таңланысып) Қалай?, Кәйтип?

ДӘҰРАНБЕК:—Әуеле әкелиң. Кейин көресиз.

(Балалар үйли-үйлерине карай жууырысып кетеди.)

ДӘҰРАНБЕК:—(Олардың изинен бакырады.) Есиңиз-
де болсын, қум шекер, набат әкелип жүрмен!

Аздан сон балалар жән-жақтан жыйналыса баслайды.
Олардың қосыуыслары толған қант.

ДӘҰРАНБЕК:—Холли хоп! (Ол үстиндеги костюмын
шаққанлық пенен шешип алады.) Кәне, ким биринши?

БАЛАЛАР:—(Жабырласып) Меннен басла?

—Як, мен биринши!

—Як, меннен басла, мына қара мениң қантым көп.

ДӘҰРАНБЕК:—Кәне, тыныш! Болмаса, көрсетпей қаламан. Мен биринши Баҳрамнан баслайман. Баҳрам, қәне, мында кел, қантынды әкел. (Дәуранбек қантларды биримлеп аузына салып, қышырлатып шайнай баслайды) Мине көрдиниз бе? (Ол аузын ашып көрсетеди)

БАХРАМ:—Як! ҳеш нәрсе көрип турғаным жоқ.

ДӘҰРАНБЕК:—Дурыслап қара, ләмсер! Енди көрдиниз бе? (Ол қаттырақ қышырлатып шайнайды)

БАХРАМ:—(Дәуранбектиң аузына еңкейип үңиледи, Баска балалар да бирин-бири ийтерисип үңилиуге таласады) Көринбейди!

ДӘҰРАНБЕК:—(Баҳрамға қарап) Тфу-уу! Көзин [бар ма?! Бар көзине дәри куйдырып кел!

ШЫРАЗ:—(Дәуранбектиң сөзин мақуллап) Аўа, дурыс айтады. Дәри куйдырып қайт!

ДӘҰРАНБЕК:—Кәне, енди кимниң гезеги?

БАЛАЛАР:—(Жабырласып) Мениң.. Меники..

(Балалар бирим-бирим келип, Дәуранбектиң костюмының астынан шығады. Бирақ, ҳеш қайсысы қанттан шыққан отты көрмейди. Дәуранбек және ойға шүме баслайды. Басына бир ой келип, өзінше ыржыйып қояды.)

ДӘҰРАНБЕК:—Сизлердиң бәриңиздиң басыңыз истен қалған. Дурыслы басыңыз болғанда, камыс қант әкелесиз бе? Камыс қант суўға тийсе тез ерийди. Демек, оннан от шықпайды!

БАХРАМ:—Жоқ, сениң басың истен қалған. Өтирикши! Кимди алдағың келеди. Жеген қантларыңды қайтып бер!

ШЫРАЗ:—(Қапталдан қосылып) Дурыс айтады, қайтып бер! Мен үйдеги ен соңғы қантты әкелдим. Апам билип қойса, төбемди ояды.

БАХРАМ:—Ҳәзир қанттың қыт екенин билесең бе? Әуелден-ақ қант жегим келип тур деп айта қойсаң болады ғой, мырза фокусшы!

(Балалар Дәуранбектен пәнт жегенинине ашыуланып, үйли-үйлерине тарқасады. Дәуранбек олардың излеринен бақырады.)

ДӘҰРАНБЕК:—Бар! Бара бериндер! Бәрине өзлери-

низ айыплысыз. Мен сизлерге қамыс қант әкелиң деген жоқпан. Еле сиздер менің қанттан от шығара алатуғын-ыма исенесиздер. Исендирмей де қоймайман. Билесиздерме, мен киммен? Мен бул мен! Дәуранбек Назаров! Яғ-ныңй, артист Назаров! (Ол көкирегіне жудырығы менен урып-урып қояды)

ПЕРДЕ

Көринис

Класстың иши. Сабак еле басланған жоқ. Бир шетте Дәуранбек отыр. Алдында китап-ләптерлери. Күтпегенде артынан Шыраз келип, төбесине жудырығы менен қойып қалады.

ДӘУРАНБЕК:—Жоқ бол, тас кара!

ШЫРАЗ:—Өзин қарқысаң? Қәне, кешеги қантты әкелдин бе? Уйқы қалай болды? Шире қысып шықпады ма?

ДӘУРАНБЕК:—Болды! Шыраз, қысқарт! Хәзир „Уфф“ десем баргой, үпилдирик болып кетесең. Соннан кейин өзинди аспанда көр!

ШЫРАЗ:—Ұәй-й, мақтаншақ! Мурныңды буншама аспанға көтересен. Сеннен басқалар да фокус көрсете алады. Мысалы ушын мына мен қәлеген фокусты көрсете аламан. Егер қәхәрим келсе...

ДӘУРАНБЕК:—Қәлеген фокусты? Ұа-ха-ха! (Балаларға қарап) Хәй, балалар, Шыраз бизлерге қәлеген фокусымызды көрсетеди. Қәне, мархамат!

ШЫРАЗ:—(Балаларға жалтаңлап қарап) Исенбейсизлерме? Мине, холей хоп! (Ол қолларын бетине басып ғыр гүбелек айланады да, аўзынан қәдимги тауықтың мәйегин „шығарады“. Хәмме таңланады)

ДАҰЫС:—Мугаллим киятыр!

(Шыраз бирден партасына қарай жууырады. Парта-лар бир майдан тасур-тусыр болады да, бирден тынады. Классқа мугаллим кирип келеди. Хәмме орынл рынан ырғып турады)

ШЫРАЗ:—(Бирден) Ұақ! (Күтилмеген дауысқа хэмме жалт қарайды. Қолын қаттасынан сууырып алған Шыраздың бармақларының ушынан мәйектің сары ууызы сорғалап турады.)

ДӘҰРАНБЕК:—Фокусшымыш! (Әсте гүбірленеди, хэмме дуу күледі)

МУҒАЛЛИМ:—Тыныш! (Столды тақылдатады. Көзі Шыраздың қолына түседі.) Қәне, оқыушы Таңатаров, класстан шығып кет! (Мугаллим ашыұланып есикти сук бармағы менен нусқайды. Шыраз шығып кетеди.) Бахрам, қәне, сен неге кеше оқыйға келмей қалдың?

БАХРАМ:—Өзиңиз ағаң келсин деп едіңіз ғой. (Хэмме күлип жибереди)

МУҒАЛЛИМ:—Дурыс, ағаңды келсин делім. Мениң оған сен қаққында сөйлесетугын гәплерим бар еди. Сөйлестім.

БАХРАМ:—Сизлердің гәплеріңизди билемен. Ағам менен тил бириктирип атырсыз. Мәйли, сизлердің айтқаныңыз-ақ болсын. Енди жақсы оқыйман. (Оның басы төмен салбырап турады)

МУҒАЛЛИМ:—Отыр! Дәуранбек, қәне, сен орныннан тур! Кеше қандай тема өгтик?

ДӘҰРАНБЕК:—Бауыры ауырыушылар. (Хэмме күлип жибереди)

МУҒАЛЛИМ:—(Дүзетіу береді) Жер бауырлаушылар солай ма? Олар қайсылар?

ДӘҰРАНБЕК:—(Басын қасып турып) Жылан, тасбақа, балық...

ДАҰЫС:—(қапталдан) Өзиң балық! (Және хэмме күлип жибереди)

МУҒАЛЛИМ:—Тыныш! (Қолындағы ручкасы менен столды тақылдатады)

ДӘҰРАНБЕК:—Және, және..(Айтып жибер дегендей қапталындағы оқыушыны түртеді)

БАХРАМ:—Мугаллим, Дәуранбектен сабақ сорама, оннанша фокус көрсетсин. Ақыры, ол фокусшы! (Дәуранбек Бахрамға ашыұлы нәзери менен қадалады Соның арасынша қоңырау қағылады)

ПЕРДЕ

Көринис

Мектептен Дәўранбек Рашид пенен бирге қайтады. Олар Рашидтің үйінің қасына келип тоқтайды. Рашид үйіне мирәт етеди.

РАШИД:—Дәўран, жүр, үйге кир. Адамлар бизің үйди кирсең шыққысыз дейди. Расында да солай. Жүр көресең. (Олар ишке киреди. Бөлмедеги қыстырылған хәр қыйлы сүүретлерди көреді.) Төргі бөлмеде сүүретлер буннан да көп. Жүр, көресең бе? Ағамның айтыуына қарағанда, бул сүүретлердің хәр қайсысы кемінде үш мың манат турады екен. (Олар төргі бөлмеге өтеди. Дәўранбек буфет толған хрусталл ыдысларды көрип хайран қалады. Рашид Дәўранның қолынан услап жетелейди.)

ДӘЎРАНБЕК:—Қаяққа?

РАШИД:—Машинамызды көрсетемен.

ДӘЎРАНБЕК:—(Таңданып) Машина!? Еле машинаңыз да бар ма?

РАШИД:—Ауа, жакында тазасын сатып алдық. Буринғысы гөнерди. Енди дәкешің (көкирегине урып) мектепке хәр күни „Волга“ менен барады.

(Рашид гаражды ашады. Ол жерде машина жоқ болып шығады.) Хау, ҳе-е. ағам айдап кеткен қусайды-ау!

ДӘЎРАНБЕК:—(мурнын жыйырып) Тфу! Хауасы не деген сасық!

РАШИД:—(бирден түри өзгерип) Не дедиң? Қайтала!

ДӘЎРАНБЕК: Хауасын айтаман.

РАШИД:—Өзиң сасық!

ДӘЎРАНБЕК:—Жо-оқ достым! Сизлер сасықсыз! Үйіндеги хрусталлар, машиналар қайдан келип отыр? Сен соны билесең бе? Бәлким, ағам менен апам маңлай терлетип тауып атыр дерсең? Хәргиз олай емес! Билип қой, барлығы ҳарам дүнья!

РАШИД :—О, данышпан болып кет-ә! Тири жетим!

ДӘУРАНБЕК:—(кәхәрленип) Не дедиң?!

РАШИД:—Ауа, ата-анаң бар. Бирак, үсти-басыңа қара! Жамалған костюм-шалбар. Туфлийиңның да бауы жоқ. Шүберек байлап қойыпсаң. Басындағы шапканы кашан алдың? Мен билемен. Үш жыл болды. Шалбарыңның балағын көтер. Кәне, көтер, көтер! (Дәуранбек балағын көтереди) Эне, шулығына қара, қырық тесик!

ДӘУРАНБЕК:—Дурыс. Бирак, мен арланбайман. Қайтама мақтанаман. Ақыры, әке-шешемнің табысы хадал. Харам дүнья жыйнағаннан усы артық. Сизлердің адамгершилигиниз де дүньяның астында калған.

РАШИД:—Адамгершиликі (уа-ха-халап күледі) Сен бе, адамгершиликте? Дүньяң болмаса, ол қандай адамгершиликі?! Үйіңе қонақ келсе, алдына қоятуғын зат таба алмайсыз. Адамгершилигін сол ма?

ДӘУРАНБЕК:—(басына бармағын тийгизіп) Қум гәлле! Адамгершилик дүнья менен өлшенбейді. Қонаққа барыңды бер. Ең баслысы кеулиң хақ болсын. Болғаны!

РАШИД:—Соның ушын да ҳеш ким келмейли. Анау жайыңыздың сықылы. Қулайын деп тур. Сөйтип бир күни ирип-ширип жоқ боласыз. Ал биз! (көкирегине урады) Биз әрмансыз өтеміз! Астымызда машина болады. Ағам сау болсын, институт, хәмел. курорт бәри бизики!

ДӘУРАНБЕК:—„А“ десе, аяғыңды көтересең. Билмедим, бул тек дүньяның пууы ғой. Сеннен ким шығатуғын еди?!

РАШИД:—(ашыұланып) Болды! Маған сасықлардың ақылы керек емес!

ДӘУРАНБЕК:—Не дедиң? (Ол Рашидке қарай мушын түйіп дәпинеди. Рашид те қайтпайды. Рашидтің көкирегинен ийтерип жибереди. Соң екеуи айқасып кетеди. Дәуранбек қолайын тауып, Рашидтің жағына жудырығы менен урып жибереди. Усы гезде баласының ашшы дауысын еситкен Рашидтің анасы жууырып келеді.)

РАШИДТИҢ АНАСЫ:—Токтап тур, жууернемекі! Мен сизлерге еле көрсетемені! (Дәуранбек тайсалып кашады) Кеше ана үлкен жууернемегиңиз де хәмменин көзінше „Совет саудасын бузбан, ақыбети жақсы болмайды,“ деп гәзәбимди кайнатып еди. Сизлерге анаңыз солай

үйретип қойыппа?! Биреудің дүнья арттырғанын көре алмайсыз! Өзлерін күнніңизди зорға көріп отырсыз!
(Бұл сөзлер Дәуранбектің жүрегіне ништердей қадалады. Көзіне ериксіз жас алып жылайды. Көзін ууқалауы менен үйіне қарай жууырады.)

ПЕРДЕ

Көринис

Түс пайыты. Дәуранбек, Жеткербай хәм апасы дәстурхан басында. Жеткербайдың қолында газета. Ол хәр мақалаға бір үңилип отыр.

АНАСЫ:—Газийте не хабар бар екен, балам?

ЖЕТКЕРБАЙ:—„Союз—Т—6“ совет—француз космос корабли ушырылыпты. Жәнибеков, Иванченко, Жан-ЛУ-Кретъен... Шет елдерде жұмыссызлардың саны артпақта екен. Хәр жер, хәр жерде урыс оты тутанып та атыр.

АНАСЫ:—Нәлет жауғырларға жер бетине төгилген усыншама қан жетпейме екен түе?

ЖЕТКЕРБАЙ:—Оларға жер жүзінің халқы қарсы, апа.

АНАСЫ:—Әлбетте, балам. Қайсы пухара халық урысты кәлеп отыр?! Хеш қайсысы!

ЖЕТКЕРБАЙ:—Мине, қызык! (ол газетаның төртінші бетине көз жууыртады) Мәмбетбай аға қармаққа түсіпті.

ДӘУРАНБЕК:—Рашидтің агасы ма? Қалайынша? (Күни менен тым-тырыс отырған Дәуранбек танланып сорайды).

ЖЕТКЕРБАЙ:—„Сақ ғарға сағағынан“. Фельетон.

ДӘУРАНБЕК:—Мәмбетбай ағаны ғарға деп қойыппа? Ұа-ха-ха! Хаққынан! Кеше Рашидтің апасы мени...

АНАСЫ:—Хе урды ма, балам? (апасының түри өзгеріп кетеді)

ДӘУРАНБЕК:—Оннан урғаны жақсы еди. Жаман сөзлерди айтып, намысыма тийди.

ЖЕТКЕРБАЙ:—(Олардың сөзлерін бөліп) Тыныш! Кейнин еситің. Мәмбетбай дүкандағы өтімлі затларды базарға

шығарып пуллап атырған жерінде колға түсіпти. Хаялы да усланьпты.

АНАСЫ:—Усындай токшылық заманда халықты, хукиметти алдап, дунья жыйнап оларға не жетпейти, екен? Хадал мийнет пенен жеген бир тислем нанның палдан татлырақ экенин билмей ме екен паданлар. Эне, мийнетсиз жеген нанның ақыбети! Балаларым, айтқанына хеш кандай арыңыз келмесин. Бәрибир бизлердің ғанымыз хадал.

ПЕРДЕ

Көринис

Азанғы уақыт Қораз шақырып атыр. Дәўранбек көзин уукалап уйқысынан оянады. Айна алдына барып өзінше гүбирленеди.

ДӘՄРАНБЕК:—Және куяш шығыпты! Демек, өмирлин және бир таны атты. Сәлем. Куяш! Сен хәр күни усылайынша күлимлеп шыға бер! Сениң жүзинди хеш ким жаба алмайды, мениң кымбатлы алтын гүлшем! Бирак, сениң нурларыңды сөндириўге урыныушылар да бар. Сөндирип болыпты! Миллион-миллион хак нийетли адамлардың, жүреклери ана сүтинен нәр алған нәрестелердің сениң нурыңа деген мухабатын жоқ ете алмайды! Биз бәрхәма сениң алтын нурларыңды кушып жасаймыз. Аўа, мәнгиге солай болып қалады! (Күтпегенде қапы қағылады. Ишке папкасын аркалап Бахрам кирип келеди.)

БАХРАМ:—Кәне, артист достым, оқыўға таярмысаң? Таза фокусларың бар ма? Бүгин мектепте көркем өнер байрамы болады. Бәлким сонда фокусларыңнан көрсетсең!

ДӘՄРАНБЕК:—Әлбетте! менде фокус көп. Мине, мына еки алма ы көрдің бе? Биреуи көк, биреуи кызыл. (Ол еки алманы сумкасына салады.) Усының көгин кызылға, кызылын көкке айландырып бериўим мүмкин. Оннан кейин мие, мына жиптиң түйинин қол тийгизбей тис пенен шешип беремен.. Енди жүр асханаға, шай ишип алайык. Кейин кетемиз, (Олар асханаға кире-

ди. Дәўранбектиң анасы оларға шай демлеп береди. Стол әтирапында гүррин басланады.)

ДӘҰРАНБЕКТИҢ АНАСЫ:—Баҳрам, балам, усы Дәўранбек жоран артист боламан дейди. Бола алар ма екен?

ДӘҰРАНБЕК:—(орнынан ыргып турып) Апа, тағы сол гәп пе? Неге қайталай бересең? Айттым-ғой боламан деп, боламан! Баҳрам да бу ы биледи. (Ол Баҳрамға көзин қысады) Солай ғой, Баҳрам я?

БАХРАМ:—(Тутлығып) А-а-аўа.

ДӘҰРАНБЕК:—(Анасына қарап) Әне, еситтиң бе? Гәп тамам! Баҳрам, жүр кеттик!

(Олар мектепке кетеди)

АНАСЫ:—(Гүбирленип) Түпәләм-түпәләм! Балам шок болып өсип қиятыр-аў өзи. Илайым нийетине жетсин! Тилсүктан аман болсын. (Хәм тамашағәйлерге қарап) Балаларым, хәммеңиз де нийетиңизге жетиң! Қуяш астында мәңги бахытлы жасаң. Ана тилеги хәр кашан усындай!...

ПЕРДЕ

МАЗМУНЫ

Нанный ийиси, <i>гуррич</i>	3
Хәр кимниң өз орны бар. <i>гуррич</i>	5
Әке алақаны, <i>гуррич</i>	9
Қос терек	13
Айгүлдин бузауы неге өкпеледи? <i>гуррич</i>	14
„Жаксылық“ юморлық <i>гуррич</i>	16
Музда қалған етиқ, <i>гуррич</i>	18
Сумка неге жыртылды? <i>гуррич</i>	20
Еркебайды ким ерке деген? <i>гуррич</i>	23
Бағды ким жаратқан? <i>Ертеқ</i>	27
Тимур атлы жетим бала хәм бирқазан, <i>ертеқ</i>	29
Қуяш сөнбейди! <i>пыеса</i>	32
Дәурәнбек хәм оның дослары, <i>пыеса</i>	38

Яқыпбай Ажимов

СОЛНЦЕ НЕ ПОТУХНЕГ

Рассказы, сказки и пьесы

На каракалпакском языке

Издательство „Қарақалпақстан“
Нукус—1990

Редакторы К. Ерназаров
Художниги И. Қдыров, Н. Шарипов.
Худ. редакторы К. Рейпназаров.
Тех. редакторы Ж. Сейтимбетов.
Корректоры З. Жуманова.

ИБ 3620

Теріуге берілген ўақты 18.12.1989-ж. Басыўға рухсат етилген ўақты 28.02.1990-ж. Қағаз форматы 60x90^{1/16}. Типографиялық қағаз №2 Әдебий гарнитура, кегль 10 Жоқары баспа усылында басылды. Көлеми 3,0 баспа табак. 2,92 есап баспа табак. Тиражи 5000. Заказы 20. Баҳасы 20 т.

„Қарақалпақстан“ баспасы, 742000. Нөкіс қаласы, К. Маркс көшеси, 9.

ҚКАССР Баспа, полиграфия хәм китап саудасы ислери бойынша Мәмлекетлик комитетиниң „Правда“ газетасының 50 жыллығы атындағы Нөкіс полиграфкомбинаты. 742000 Нөкіс қаласы, К. Маркс көшеси, 9.